

Харчова промисловість України: ретроспективний аналіз та сучасні проблеми розвитку

Мета статті - здійснити ретроспективний огляд розвитку та аналіз сучасного стану харчової промисловості України, дослідити глибинність формування парадигми її державного регулювання та еволюційно-трансформаційні зміни.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано методи: абстрактно-логічний (при систематизації наявного теоретичного матеріалу); емпіричний (комплексна оцінка сучасного стану розвитку харчової промисловості); статистико-економічний (виявлення тенденцій структурних та динамічних змін харчового виробництва); порівняння (використаний в контексті зміни парадигми державного регулювання та її впливу на розвиток галузей харчової промисловості); синтезу (для розгляду єдності соціально-економічних процесів та етапів розвитку харчової промисловості).

Результати дослідження. Проведено типологізацію періодів розвитку та державного регулювання виробництва продуктів харчування в Україні в умовах прояву кризових явищ, ринкових трансформацій, євроінтеграційних процесів та сучасних реалій; здійснено оцінку якісних та кількісних показників діяльності галузей харчової промисловості; виявлено основні проблеми, зумовлені негативними політичними, соціально-економічними і глобальними нинішніми економічними процесами, розглянуто перспективи розвитку харчової промисловості в контексті євроінтеграції.

Елементи наукової новизни. На основі проведеного дослідження та наукових надбань вчених-економістів запропоновано умовний поділ галузей, виробництв харчової промисловості на три блоки: умовно активні, умовно пасивні та ті, що містять стимуляційні ознаки, які в результаті тривалих трансформаційних процесів характеризуються різноплановою та різновекторною діяльністю, що впливає на знаходження їх нині на різних стадіях життєвого циклу.

Практична значущість. Результати досліджень можуть бути основою подальших наукових обґрунтувань альтернативних варіантів підвищення ефективності державного регулювання розвитку харчової промисловості України в цілому та окремих її галузей (підгалузей). Рис.: 1. Бібліогр.: 20.

Ключові слова: галузь; державне регулювання; експорт; продовольча безпека; продукти харчування; харчова промисловість.

Хрип'юк Вікторія Іванівна - аспірант кафедри економіки і права, Національний університет харчових технологій (м. Київ, вул. Володимирська, 68)
E-mail: viktorija2511@ukr.net

Постановка проблеми. Харчова промисловість України уже багато років являє собою одну із стратегічно важливих галузей національної економіки. Важливість галузі в економіці країни зумовлена її питомою вагою в загальних обсягах виробництва та забезпеченні, у визначених межах, національної безпеки держави. За підсумками 2016 р. 314 тис. працівників на 5104 харчових підприємств різної організаційно-правової форми створили близько 4 % від сукупної доданої вартості в промисловості, а це майже 10 % від українського валового внутрішнього продукту [3]. Проте через сучасні політичні, соціально-економічні умови, в яких опинилась Україна, посилені фінансовою нестабільністю та переорієнтацією на ринки Європейського Союзу, розвиток галузей харчової промисловості докорінно

змінює своє векторне спрямування та моделі його державного регулювання. Усе це означає актуальність і своєчасність проведення ретроспективного аналізу харчової промисловості України із подальшим дослідженням сучасного стану та пошуком підвищення ефективності його державного регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню функціонування харчової промисловості України на різних етапах розвитку присвячені наукові доробки багатьох вчених-економістів. Зокрема, історичний аспект, зародження та формування харчопереробного сектору національної економіки України досліджували такі вчені, як А. О. Заїнчковський [4], М. П. Сичевський [13]; аналіз його сучасного стану, тенденції та перспективи розвитку регулярно публікуються в наукових працях С. О. Гуткевич [2], Т. Л. Мостенської [9], Л. О. Пашнюк [11], Л. В. Страшинської [14], в умовах глобалізаційно-інтеграційних процесів -

* Науковий керівник – А.О. Заїнчковський, доктор економічних наук, професор.
© В.І. Хрип'юк, 2018

Д. Ф. Крисанова [5]. Однак у наукових публікаціях не виявлено жвавого інтересу до визначення основних проблем розвитку харчової промисловості України, факторів, що його гальмують, та розгляду державного регулювання як ефективного інструменту їх подолання, що підтверджує необхідність подальшого дослідження.

Мета статті - здійснити ретроспективний огляд розвитку та аналіз сучасного стану харчової промисловості України, дослідити глибинність формування парадигми її державного регулювання та еволюційно-трансформаційні зміни.

Виклад основних результатів дослідження. Харчова промисловість України включає в себе понад 40 різноманітних спеціалізованих галузей, підгалузей та виробництв, які формують оператори ринку харчових продуктів різних організаційно-правових форм. Дослідники харчової промисловості (Заїнчковський А. О. [4], Крисанов Д. Ф. [4], Мостенська Т. Л. [9] та Сичевський М. П. [5]), традиційно визначають в її складі харчосмакову (цукрова, олійно-жирова, хлібопекарна, виноробна, спиртова, лікерогорілчана, пиво-безалкогольна, кондитерська, макаронна, плодоовочева, дріжджова, крохмале-патокова, соляна, парфумерно-косметична, тютюнова, чайна, харчоконцентрантна підгалузі та ін.), м'ясну, молочну та рибну промисловість, як самостійну групу галузей виділяють борошномельно-круп'яну і комбікормову.

Варто зазначити, що історичне виникнення галузей та розвиток харчової промисловості на території сучасної України - складний та багатогранний процес, який бере свій початок у ХІХ ст. Харчові підприємства України, яка на той час перебувала в складі Російської імперії, до початку великих промислових змін (30-ті роки ХІХ ст.) являли собою малі осередки, що займалися виробництвом кустарних чи підкустарних промислів, серед яких слід вказати: олійництво, млинарство, тютюнництво, видобуток солі та ін. Великі промислові зміни у 30-40-х роках започаткували новий етап розвитку вітчизняної промисловості, що тривав до скасування кріпосного права в 1861 р. У цей час з'являються нові галузі виробництва, такі як кам'яновугільна, машинобудівна та перша галузь харчової промисловості - цукрова. Перші цукрові заводи були засновані у

1827 р. в Подільській, Чернігівській і Київській губерніях [8].

Поступово формувалася спеціалізація районів на виробництво певної промислової продукції, зростало виробництво та експорт з України пшениці, тютюну, олії. Тобто формуються нові галузі харчової промисловості, такі як борошномельно-круп'яна, олійна, спиртова, кондитерська, соляна, тютюнова. Царське правління заохочувало розвиток лише тих галузей харчової промисловості, що забезпечували скарбниці великі прибутки, серед яких спиртова, тютюнова [6]. І вже перед початком Першої світової війни (1913 р.) харчова промисловість була однією із найрозвинутіших ланок економіки, першочерговість у галузевій структурі якої в ХХ ст. і надалі належала цукровій. Так, на території України в 1913 р. налічувалося 209 діючих цукрових заводів, що становило 73 % заводів Російської імперії [8, с.82]. Такі галузі, як хлібопекарська та м'ясо-молочна перебували в зародковому стані у вигляді кустарних промислів, тоді як інші взагалі не існували.

У довоєнний період українська харчопереробна продукція не лише задовольняла потреби внутрішнього ринку, а й активно експортувалася за кордон. Проте кризові явища 80-90-х роках ХІХ ст., поглиблені руйнівними наслідками Першої світової війни, спричинюють розшарування економіки країни та призводять до занепаду харчової промисловості. З метою відродження виробництва харчових продуктів у період індустріалізації України (20-30-ті роки ХХ ст.), тогочасні регуляторні інститути на реконструкцію та будівництво підприємств харчової промисловості витратили понад 1 млрд крб капіталовкладень, модернізуючи існуючі галузі та водночас створюючи нові, такі як хлібопекарська й маслоробна. Проте, оскільки індустріалізація передбачала не пропорційний розвиток економіки, а максимальне нарощування важкої промисловості за рахунок легкої і харчової та сільського господарства, це призводить до зниження темпів розвитку аграрного сектору економіки та спричинює деструктивність національного господарства [10].

Розбалансованість державної політики зумовлює ситуацію, за якої руйнівний вплив Другої світової війни на підприємства харчової промисловості України вдалося подолати лише на початку 1952 р. І вже до кінця 50-х р. з'являються нові галузі харчової

промисловості, в яких найбільш чільне місце посідають молочна та безалкогольна. Тогочасна реформаторська діяльність вперше зазнала позитивних зрушень лише в 1953 р., а в 1954 р. на Пленумі ЦК КПРС була прийнята програма розвитку, орієнтована на зростання площ посівів кукурудзи з відповідним рівнем ресурсного забезпечення посівних кампаній [16]. Проте через низьку врожайність бажаного результату так і не було досягнуто, а величезні посіви кукурудзи викликали порушення сівозміни, втрату родючості ґрунтів і, як наслідок, подальше зниження врожайності зернової групи. Втрата зерна як сировини призвела до скорочення виробництва однієї із найбільш розвинutoї галузі харчової промисловості - борошномельно-круп'яної.

У роки Радянського Союзу особливого розвитку досягли м'ясна та молочна галузі харчової промисловості. У 1980-х роках особливу увагу державна політика зосереджувала на розвитку саме м'ясної галузі, було ініційовано будівництво нових великих м'ясопереробних заводів у Кременчуку, Полтаві, Мелітополі. Також швидкий ріст міського населення вимагав організації виробництва масла, молочної продукції. В економічних районах України було побудовано молочної заводи. Тобто першочерговим стає виробництво тваринної продукції, що спричинює структурні зміни в галузях харчової промисловості, з паралельним зниженням ролі цукрової, борошномельної, хлібопекарської та спиртової промисловості, в яких розпочинається період «загасання». Загалом у 80-ті роки ХХ ст. структура харчової промисловості України налічувала понад 25 галузей та виробництв [6].

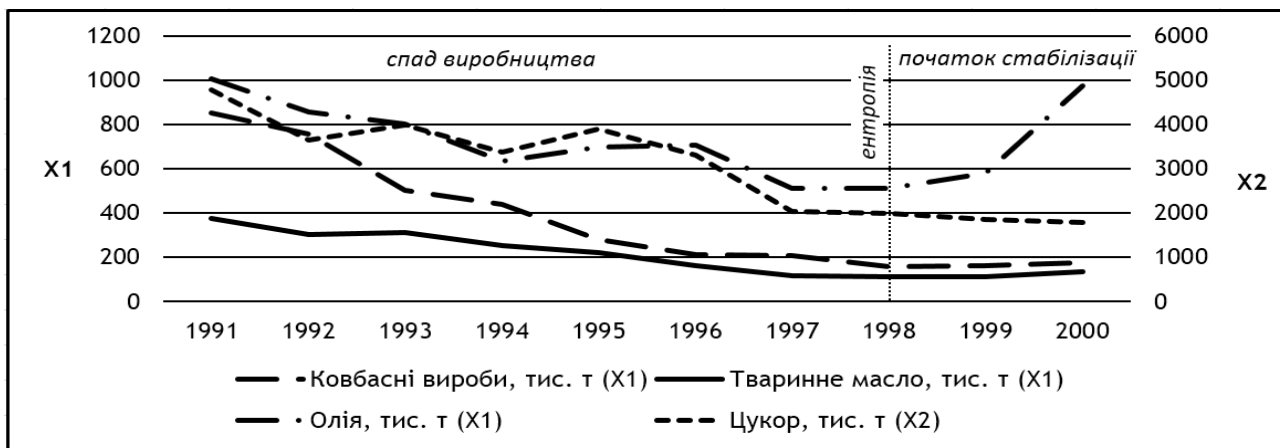
Істотним недоліком радянської системи державного регулювання була відсутність реальних важелів до мотивування діяльності працівників і належності всієї народної власності та засобів виробництва державі. Хронічний дефіцит продуктів харчування особливо гостро почав відчуватися наприкінці 80-х років ХХ ст., коли Радянський Союз був змушений кошти, отримані від продажу нафти, направляти на закупівлю за кордоном хліба і цукру [1]. Отже, державне регулювання харчової промисловості України в складі Радянського Союзу, яке базувалося на адміністративно-командній системі господарювання, що фактично функціонувала з

1920-х по 1990-ті роки, призводить до втрати Україною своїх позицій на світовому ринку харчових продуктів. У цей період відбувається нераціональний і хаотичний розвиток галузей харчової промисловості, формуючи за такої ситуації стійкі ризики продовольчої безпеки.

Із початком трансформаційних процесів та становлення незалежності України розпочинається новий етап державного регулювання - постсоціалістична рецесія з характерним інституційно-трансформаційним спадом через безперервні ринкові перетворення та політичні протистояння. Руйнація планово-командної системи господарювання з одночасним переходом до ринкових відносин супроводжується постійним скороченням обсягів виробництва харчових продуктів. На рисунку візуалізовано вказану ентропію, тобто зображено виробництво основних видів продукції харчової промисловості за десятиліття незалежності України (1991-2000 рр.), де чітко простежується загальна тенденція до скорочення виробництва аж до 1998 р.

Особливого занепаду в період становлення незалежності України зазнала провідна галузь харчової промисловості - виробництво цукру. Так, показники тут скоротилися майже в 4 рази - від 6791 тис. т цукру в 1990 р. до 1984 тис. т у 1998 р., з подальшою негативною тенденційністю. Також достатньо чутливими до кризових явищ, викликаних трансформаційними зрушеннями економіки, виявилися виробники борошна, хлібобулочних виробів, м'ясо-молочної продукції [3]. Через невважену політику держави в цих галузях, зниження купівельної спроможності населення, дефіцит сировини, ціновий диспаритет, спричинений гіперінфляцією, неповне використання виробничих потужностей та відсутність законодавчого підґрунтя регулювання їх розвитку зберігається стійка тенденція до зниження обсягів виробництва до 1998 р.

Починаючи з 1998 р. спостерігається часткова стабілізація розвитку та відбувається подолання так званого рубежу падіння обсягів виробництва харчових продуктів, нарощування обсягів відбувається досить повільними, проте неухильними темпами до 2007 р. Це дозволило уже на початку 2005 р. за показниками розвитку харчовій промисловості перевищити докризовий рівень виробництва 1990 р. [1].

Динаміка виробництва основних видів продукції харчової промисловості в період десятиліття незалежності України (1990-2000 рр.)

Джерело: Складено автором за даними [3].

Незважаючи на економічне відновлення 2000-2007 рр., домінування сировинно-орієнтованої та експортозалежної моделі розвитку зумовило жорстку реакцію українського ринку харчових продуктів на світову фінансово-економічну кризу 2007-2008 рр. Регуляторні інститути України не мали чіткої стратегії розвитку харчової промисловості із заходами стимулювання сталої динаміки та протидії кризовим явищам, а різновекторні цільові орієнтири політики в розвитку галузі призвели до розбалансування та чергового обвалу обсягів виробництва.

Через кризові явища, що стали складним випробуванням не лише для України, а й світових економічних лідерів, скоротилися зовнішні ринки збуту харчової продукції для українських виробників, знизилася купівельна спроможність населення, що призвело до збитковості майже половини діючих підприємств. Частка збиткових підприємств харчової промисловості у 2010 р. досягла 42 %. Для порівняння - до початку світової кризи в 2007 р. частка збиткових підприємств становила 33 % від загальної кількості харчових підприємств [3].

Відповідно, у 2010 р. порівняно з 2007 р. найбільших негативних змін зазнало виробництво м'яса (яловичини (-49,8 %) та свинини (-15,5 %)), молочних продуктів (молока (-7,2 %), вершкового масла (-20,5 %), плодово-овочевих (-26,1 %), хліба і хлібобулочних виробів (-11,1 %), та вже традиційно цукру (-17,2 %) і борошна (-9,5 %). Тобто значно скоротився рівень виробництва в країні товарів соціально значущої групи. У свою чергу, український ринок лікеро-горілчаної продукції виявився найменш вразливим до впливу світової фінансової кризи, виробни-

цтво алкогольних напоїв у натуральному вираженні залишалося майже на тому ж рівні. Наприклад, коньяку, бренді як у 2007 р., так і в 2010 р. вироблено 3,6 млн дал, пива солодового - 316 млн дал у 2007 р., 310 млн дал у 2010 р. [3]. Таке збереження високого рівня виробництва вказаних груп товарів надає двоякого характеру парадигмі державного регулювання харчової промисловості в умовах кризи. Адже з погляду розуміння її соціально орієнтованості забезпечення стабільності лікеро-горілчаному ринку на фоні зниження загального рівня виробництва у соціально орієнтованих галузях харчової промисловості можна вважати соціально неправильним, що створює ризик продовольчої безпеці країни.

Після 2010 р. намічається стійка тенденція до стабілізації діяльності підприємств харчової промисловості. До 2012 р. включно харчопереробний сектор посідає друге місце за обсягами реалізованої продукції переробної промисловості, традиційно поступаючись тільки перед металургійним виробництвом. Починаючи з 2013 р. його частка зростає та переміщується на перше місце (2013 р. - 19,2 %; 2016 р. - 21,6 %) [3]. Цьому сприяли зміни в політичній кон'юктурі, вступ України до СОТ. У сучасній історії розвитку харчової промисловості України розпочинається новий етап - період з 2010-2013 рр., який характеризується започаткуванням переговорів ЄС щодо створення зони вільної торгівлі та членства України в ЄС.

Проте європейська модель соціально-орієнтованої економіки виявилася протилежною існуючій моделі державної влади в Україні, що зумовило відхід політичного керівництва від законодавчо закріпленого кур-

су на європейську інтеграцію. Політичні та суспільні протиріччя призвели до зниження ефективності державного регулювання та рецидиву кризового сценарію. Поточний конфлікт із Російською Федерацією свідчить про небезпеку залежності України від імпорту та експорту харчових товарів. Наслідки російського продовольчого ембарго відчутно позначилися на українських виробниках хліба та хлібобулочних виробів, адже експорт цієї продукції характеризувався поступовим щорічним зростанням до 2014 р. (у 2007 р. експортовано 105 тис. т хліба та булочок на 136 млн дол. США, у 2013 р. їх експорт зріс на 31 тис. т - до 161,2 тис. т на 318,2 млн дол. США), тоді як з 2014 р. різко скорочується і в 2016 р. уже експортовано 83,5 тис. т цієї продукції на 111,5 млн дол. США, а виробництво хліба та хлібобулочних виробів в Україні у 2016 р. скоротилося на 35,8 % [3].

Протягом 2010-2016 рр. продовжують скорочуватись обсяги виробництва таких основних видів харчових продуктів: соків фруктових та овочевих на -40,5 % (від 749 тис. т у 2010 р. до 446 тис. т у 2016 р.); м'яса яловичини і телятини (на -31,6 % (від 111,3 тис. т у 2010 р. до 76,1 тис. т у 2016 р.); кондитерських вироби на -27,8 % (від 252 тис. т у 2010 р. до 182 тис. т у 2016 р.); виробів макаронних на -26,5 % (від 116 тис. т у 2010 р. до 85,3 тис. т у 2016 р.); борошна на -20,8 % (від 2632 тис. т у 2010 р. до 2085 тис. т у 2016 р.); ковбасних виробів знизилася на -15,5 % (від 283 тис. т у 2010 р. до 239 тис. т у 2016 р.); напоїв: горілки на -59,2 % (від 40,7 млн дал у 2010 р. до 16,6 млн дал у 2016 р.); пива солодового на -40,7 % (від 310 млн дал - 2010 р. до 183,6 млн дал у 2016 р.) та напоїв безалкогольних на -20,2 % (від 148 млн дал у 2010 р. до 118 млн дал у 2016 р.). Скорочення виробництва супроводжувалося зменшенням кількості підприємств харчової промисловості. Так, на кінець 2016 р. їх загальна кількість становила 5104 од., що на 1447 підприємств менше ніж у 2010 р., а кількість зайнятих у виробництві продукції, зменшилася протягом згаданого періоду майже в 1,4 раза, із 420 до 314 тис. осіб [3].

Слід відзначити, що не всі види продуктів харчування характеризуються зниженням обсягів виробництва. Зокрема, протягом 2010-2016 рр. зросли обсяги виробництва таких продуктів харчової промисловості:

соняшникової олії на 48 % (від 2 990 тис. т у 2010 р. до 4 412 тис. т у 2016 р.); м'яса свиней на 61 % (від 171,5 тис. т у 2010 р. до 276,2 тис. т у 2016 р.); масла вершкового на 30 % (від 79,5 тис. т у 2010 р. до 103 тис. т у 2016 р.); м'яса птиці на 28 % (від 783,7 тис. т у 2010 р. до 1 001 тис. т у 2016 р.); молока на 25 % (від 820,8 тис. т у 2010 р. до 1 025,2 тис. т у 2016 р.) [3].

Деякі галузі, які упродовж тривалого часу XIX-XX ст. знаходилися на лідируючих позиціях, такі як цукрова, так і не відновили свою ефективність. Хоча спостерігається помітний прогрес стосовно відновлення цукрової галузі. Так, виробництво цукру в 2016 р. зросло до 1997 тис. т, що порівняно з 2010 р. збільшилося на 29 %. Проте діючих цукрових заводів в Україні станом на 2016 р. налічується 42 [12], що в 4-5 разів менше їх кількості в період високого рівня розвитку галузі. Разом із тим виробництву цукру держава приділяє особливу увагу, використовуючи нетарифні методи державного регулювання. Наприклад, для стабільного забезпечення потреб внутрішнього ринку цукром протягом року та упередження значних сезонних коливань ціни держава створює обмеження на виробництво сировини (цукрових буряків), обсяги закупівлі цукру для задоволення внутрішніх державних потреб та встановлює мінімальні ціни на цукрову сировину. Така державна політика щодо регулювання цукрової галузі вітчизняної харчової промисловості обмежує перспективу її розвитку в умовах ринкової економіки та є неефективною. При цьому, рекомендовані норми споживання цукру населенням, затвержені Міністерством охорони здоров'я України в «Орієнтовному наборі основної продовольчої сировини і харчових продуктів для забезпечення у середньому на душу населення», не досягаються з 2010 р. Згідно з даними Державної служби статистики України [3], у 2016 р. споживання жителем країни цукру становить 87,6% науково обґрунтованої норми, що є критично низьким та засвідчує неефективність державного регулювання цукрової галузі [3].

Раніше ЄС також обмежував виробництво цукру до 13,5 млн т. Квоти розподілялися між 20 його країнами. Надлишки цукру могли бути тільки експортовані за межі ЄС, причому для нехарчового використання. Наявність квотування виробництва також обмежувало експортні можливості та стри-

мувало розвиток однієї з найбільш перспективних галузей харчової промисловості ЄС – цукрової. У 2016 р. було прийнято рішення про скасування адміністративного обмеження виробництва цукру для підвищення ефективності цієї галузі харчової промисловості ЄС [19].

Протягом останніх 2016-2017 рр. Україна постала перед серйозними викликами внаслідок економічних та політичних зрушень, що спричинили надзвичайно важливі зміни в торговельно-економічних відносинах України. Імплементация положень Угоди про Зону вільної торгівлі з ЄС кардинально міняє векторне спрямування розвитку зовнішньоторговельних відносин харчової промисловості [17]. Сукупний обсяг експортованої продукції харчової промисловості у 2016 р. досяг 15,3 млрд дол. США, до країн ЄС експортовано на 4,2 млрд дол. США, що становить майже 30 % від усього експорту [3]. Тобто на тлі загального скорочення частка експорту харчової продукції до країн ЄС постійно зростає.

Динаміці зростання експорту продукції харчової промисловості до країн ЄС сприяло введення торгових преференцій для українських виробників у 2014 р., а у 2016 р. уже відповідно до умов Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС українські товари мають можливість доступу на ринок ЄС. При цьому, аналогічний преференційний режим був наданий Україні і владою США 29 червня 2015 р. Президент США Б. Обама підписав прийнятий Конгресом Закон «Про розширення торгових преференцій», який передбачав відновлення дії преференцій для України до 31 грудня 2017 р. Це давало можливість безмитного ввезення на територію США понад 3500 видів товарів з України [20]. Проте, оскільки термін дії ГСП для України завершився в кінці 2017 р., теперішній Президент США Д. Трамп ініціював скасування торговельних преференцій. Як аргумент зазначено, що українська регуляторна система не забезпечує «достатній» захист прав інтелектуальної власності, тому відновлення дії ГСП можливе лише у разі виправлення ситуації в частині регулювання ліцензійних платежів на користь правовласників.

У свою чергу, ЄС встановив безмитні тарифні квоти для 36 видів товарів, причому по чотирьох видах визначено додаткові обсяги. Перелік та розмір тарифних квот, а також ставки увізних мит ЄС поза межами квот

встановлено в Додатку I-A до Угоди про Асоціацію. Так, у 2016 р. експортовано продукцію в рамках 26 із 40 наявних тарифних квот. Однак не всіма тарифними квотами українські експортери змогли скористатися в повному обсязі. Згідно з даними Міністерства аграрної політики та продовольства України [7], у 2016 р. квоти, які швидко та повністю використані українськими виробниками, це: мед, виноградний та яблучний соки, оброблені томати, цукор, крупи та борошно, м'ясо птиці, пшениця, кукурудза, ячмінь; мало використовувалися тарифні квоти на вершкове масло, сухе молоко, крохмаль, цукрові продукти, висівки, оброблену продукцію із зернових, солод та фактично взагалі не використаними залишилися тарифні квоти на продукцію з обробленого молока, оброблену продукцію із зернових, продукти переробки солоду та крохмалю, тютюнову продукцію та інші, переважно через неспроможність забезпечити вимоги ЄС щодо безпеки харчових продуктів, недотримання стандартів санітарних і фітосанітарних заходів.

Хоча ринок ЄС на даний час економічно привабливий для України, проте він також перебуває у досить складній ситуації, оскільки санкції Росії проти харчових продуктів торкнулися не тільки українських, але і європейських виробників та діятимуть до кінця 2018 р. Втрата ЄС значного споживача своєї продукції перетворює його ринок на досить чутливий та переповнений продукцією власного виробництва, що у свою чергу створює додаткові перешкоди експорту української харчової продукції. Звідси можна стверджувати, що векторна орієнтація на рощування експорту лише в країни ЄС забезпечить бажані результати розвитку харчової промисловості лише в середньочисловості перспективі, за умови стабілізації та щорічного зростання макроекономічних показників України. Орієнтуючись на найближчу перспективу, необхідно концентрувати державну політику підтримки зростання експорту з України до країн Близького Сходу, Азії та Африки, зокрема таких як Туреччина, Пакистан, Китай, Єгипет та ін. Адже їхні ринки характеризуються вільними нішами в сегменті харчових продуктів, відсутністю конкурентності, а зацікавленість у довгостроковій співпраці завадить висуванню жорстоких вимог щодо стандартизації продукції. Так, деякі виробники молочної продукції, такі як ПАТ «Яготинський масло-

завод», ПАТ «Золотоніський маслоробний комбінат», пройшовши сертифікацію Єврокомісії, почали постачати свою продукцію не лише в ЄС, а й до Китаю, ОАЕ та інших країн [15]. Разом із тим, використовуючи альтернативні ринки ЄС та географічну диверсифікацію експорту продукції харчової промисловості, українським виробникам слід зважати на більш високі ризики для ведення бізнесу в цих країнах.

Державі необхідно основні зусилля з реалізації ефективного державного регулювання харчової промисловості України зосередити на розвитку виробництва середньо- та високотехнологічної інноваційної продукції з високою доданою вартістю. Саме це забезпечить загальне посилення конкурентоспроможності харчової продукції та підвищення рівня промислово-технологічної переробки. Для подолання кризових явищ і стабілізації економічного розвитку держава за допомогою відповідних методів, засобів та інструментів державного регулювання має створити необхідні передумови для направлення державних, приватних та іноземних інвестицій в ті галузі харчової промисловості, за якими майбутнє національної економіки. З цією метою Д. Крисановим та О. Тур [5, с.33] було запропоновано поділ галузей або видів економічної діяльності на чотири групи: які витримали явища катастрофи і перебувають в стадії глибокої депресії; набули ознак затяжної кризи; характеризуються нестабільною рівновагою; проявляють ознаки прогресивного зростання. З урахуванням результатів досліджень зазначених науковців та на основі проведеного вище аналізу можна виділити три блоки, що включають галузі та виробництва окремих видів продуктів харчування, які в результаті трансформаційних процесів, що тривали певний проміжок часу, характеризуються різноплановою та різновекторною діяльністю, що призводить до перебування їх сьогодні на різних стадіях життєвого циклу та формування різного рівня доданої вартості. Умовно ці блоки пропонується розділити на такі:

умовно активні - найефективніші галузі харчової промисловості України, виробництва, що характеризуються прогресивним зростанням та виробництвом продукції з високою доданою вартістю. До них відносяться виробництва продуктів харчової промисловості, що відновлюють свою діяльність щорічно примножуючи обсяги реалізації та збі-

льшують об'єми експорту: це олійно-жирова галузь, виробництво м'яса птиці;

умовно пасивні - галузі та виробництва харчової промисловості України, що пройшли етап катастрофи, проте не відновили свою діяльність, виявилися найбільш уразливими до кризових чинників впливу і перебувають у стадії глибокої депресії. Підприємства цього блоку негативно впливають на загальну статистику розвитку харчової промисловості, обсяги виробництва щорічно скорочуються, створюючи умови для імпортозаміщення продукції. Розвиток учасників цього блоку потребує значної підтримки держави. До них відносяться: виробництво м'яса великої рогатої худоби, свинини, ковбасних виробів, рибних продуктів, виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, пиво-безалкогольна галузь, тютюнництво;

ті, що містять стимуляційні ознаки - галузі та виробництва харчової промисловості України, надто вразливі в період трансформаційних змін, вельми скоротилися та частково відновлюють свою діяльність. Характеризуються нестабільною рівновагою розвитку та значно залежні від прояву зовнішніх і внутрішніх факторів, але знаходяться на відносно новому (часто - нижчому) рівні: виробництво цукру, перероблення та консервування овочів і фруктів, молочна галузь, спиртова, кондитерська, виноробна, виробництво хліба та хлібобулочних виробів, виробництво харчових продуктів, не включених в інші блоки.

Висновки. За результатами проведеного дослідження можна стверджувати про надзвичайно важливу роль харчової промисловості у національному господарстві України протягом усього періоду її розвитку, від етапу зародження до сучасних умов функціонування. У ХХ ст. в Україні був сформований потужний переробно-харчовий сектор із великими цукровими та борошномельними заводами. Однак після набуття незалежності в країні розгорнулися процеси деіндустріалізації через розрив коопераційних зв'язків і скорочення внутрішнього попиту, що призвело до різкого спаду всього обсягу виробництва та занепаду провідних галузей харчової промисловості. Сучасний етап розвитку харчової промисловості характеризується наявністю невирішених проблем, зумовлених негативними політичними і соціально-економічними процесами та глобальними викликами економічної реальності, що стримують

її розвиток, а саме: проблема відсутності системного підходу в державній політиці до забезпечення стабільного та ефективного розвитку харчових підприємств; низький рівень технічного оснащення; майже відсутність інноваційної діяльності, низький рівень забезпечення сировинною базою та купівельної спроможності населення, недостатність інвестицій; відсутність взаємозв'язку між постачальниками сировини та підприєм-

ствами-переробниками для виготовлення продукції із високою доданою вартістю.

Проведений аналіз дає поштовх для подальших наукових досліджень пошуку альтернативних варіантів підвищення ефективності державного регулювання розвитку харчової промисловості України, адже її розвиток є одним із найважливіших факторів, що впливає на зростання національної економіки у середньостроковій перспективі.

Список бібліографічних посилань

1. Агропродовольче виробництво у 1990-2009 рр.: тенденції розвитку / Пасхвер Б. Й., Шубравська О. В., Крисанов Д. Ф., Прокопенко К. О. *Економіка АПК*. 2010. № 9. С. 13-20.
2. Гуткевич С. О. До питання регулювання інвестиційного процесу. *Міжнародна економічна діяльність країни в глобальній економіці* : матеріали наук. семінару. Київ : НУХТ. 2017. Вип. 12. Ч. 1. С. 4-6.
3. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 07-08.2018).
4. Зайнчковський А. О., Сичевський М. П. Стан і перспективи розвитку підприємств харчової та переробної промисловості України. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2011. № 2. С. 22-26.
5. Крисанов Д. Ф., Тур О. В. Антикризове управління в АПК в умовах глобалізації. *Економіст*. 2013. № 7. С. 30-35.
6. Лаврищев А. Н. Экономическая география СССР. Общая география промышленности, сельского хозяйства и транспорта. Москва : Экономика, 1964. 562 с.
7. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL : <http://minagro.gov.ua/>. (дата звернення: 05.08.2018).
8. Москалюк М. М. З історії розвитку цукрової промисловості в Україні у другій половині XIX - на початку XX ст. *Український історичний журнал*. 2008. № 2. С. 75-85.
9. Мостенська Т. Л., Кундєєв Г. О. Харчування як складова продовольчої безпеки. *Наукові праці Національного університету харчових технологій*. 2016. Т. 22. № 3. С. 113-122.
10. Народне господарство Української РСР в 1966 р. Статистичний щорічник. Київ, 1967. 65 с.
11. Пашнюк Л. О. Харчова промисловість України: стан, тенденції та перспективи розвитку. *Економічний часопис - XXI*. 2012. № 9-10. С. 60-63.
12. Сезон цукроваріння 2016/17 офіційно розпочато 20 серпня. *Національна асоціація цукровиків України*. 2017. URL : <http://ukrsugar.com/uk/post/pusk-cukrovih-zavodiv-20162017-mr-onovleno> (дата звернення: 22.08.2018).
13. Сичевський М. П., Юзефович А. Е. Розвиток харчової промисловості: акценти державної політики. *Економіка АПК*. 2014. № 7. С. 46-52.
14. Страшинська Л. В. Стратегія розвитку продовольчого ринку в Україні : монографія. Київ : Профі, 2008. 627 с.
15. Туницька Ю. М. Особливості експорту продукції вітчизняної харчової промисловості до ЄС. *Економіка та суспільство*. 2017. № 11. С. 35-41.
16. Цю культуру всюди впроваджують. *Finance.ua*. 2013. URL : <https://news.finance.ua/ua/news/-/310830/tsyu-kulturu/-vsyudy-vprovadzhuji> (дата звернення: 20.08.2018).
17. Merten-Lentz K. Legislative reform in Ukraine and its implications for EU food industry. 2017. URL: <https://www.khlaw.com/Legislative-reform-in-Ukraine-and-its-implications-for-EU-food-industry> (дата звернення: 10.08.2018).
18. Paskhaver B. Y. Food self-providing of the population of Ukraine. *Економіка АПК*. 2018. № 1. Р. 5.
19. The end of the sugar production quotas in the EU. *European Commission*. 2017. URL : http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-17-3488_en.htm (дата звернення: 18.07.2018).
20. The Office of the U.S. Trade Representative. *Generalized System of Preferences*. 2017. URL : <https://ustr.gov/issue-areas/trade-development/preferenceprograms/generalized-system-preference-gsp> (дата звернення: 18.07.2018).

References

1. Paskhaver, B.Y., Shubravskaya, O.V., Krysanov, D.F., & Prokopenko, K.O. (2010). Ahroprodovolche vyrobnytstvo u 1990-2009 rr: tendentsii rozvytku [Agro-food production in 1990-2009: trends of development]. *Еkonomika APK*, 9, pp. 13-20 [In Ukrainian].
2. Hutkevych, S.O. (2017). Do pytannia rehuliuвання investytsiynoho protsesu [To the issue of regulation of the investment process]. *Mizhnarodna ekonomichna diialnist krainy v hlobalnii ekonomitsi : materialy nauk. seminaru* (pp. 4-6). Kyiv: NUKhT [In Ukrainian].
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
4. Zainchkovskiy, A.O. & Sychevskiy, M.P. (2011). Stan i perspektyvy rozvytku pidpriemstv kharchovoi ta pererobnoi promyslovosti Ukrainy [Status and prospects of development of enterprises of the food and processing industry of Ukraine]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, 2, pp. 22-26 [In Ukrainian].
5. Krysanov, D.F. & Tur, O.V. (2013). Antykrizove upravlinnia v APK v umovakh hlobalizatsii [Anti-crisis management of agribusiness under conditions of globalization]. *Economist*, 7, pp. 30-35 [In Ukrainian].
6. Lavrishchev, A.N. (1964). *Еkonomicheskaya geografiya SSSR. Obshchaya geografiya promyshlennosti, selskogo khozyaystva i transporta*. [Economic geography of the USSR. General geography of industry, agriculture and transport]. Moscow: Ekonomika [In Russian].
7. Ministerstvo ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy [Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine]. Retrieved from: <http://minagro.gov.ua> [In Ukrainian].
8. Moskaliuk, M.M. (2008). Z istorii rozvytku tsukrovoyi promyslovosti v Ukraini u druhiy polovyni XIX - na pochatku XX st. [From the history of the sugar industry in Ukraine in the second half of the XIX - early XX century]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, pp. 75-85 [In Ukrainian].
9. Mostenska, T.L. & Kundieieva, H.O. (2016). Kharchuvannya yak skladova prodovolchoi bezpeky [Nutrition as a component of food safety]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu kharchovykh tekhnolohii*, 22, pp. 113-122. Retrieved from: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/handle/123456789/23714> [In Ukrainian].
10. *Narodne gospodarstvo Ukrainy RSR v 1966 r. Statystychnyi shchorichnyk [The economy of the Ukrainian SSR in 1966. Statistical yearbook]*. (1967). Kyiv [In Ukrainian].
11. Pashniuk, L.O. (2012). Kharchova promyslovist Ukrainy: stan, tendentsii ta perspektyvy rozvytku [Food industry in Ukraine: state, trends, and development prospects]. *Еkonomichnyi chasopys-XXI*, 9-10, pp. 60-63 [In Ukrainian].
12. Sezon tsukrovarinnia 2016/17 ofitsiino rozpochato 20 serpnia [The sugar season 2016/17 officially started on August 20th]. (2017). *National Sugar Association of Ukraine*. Retrieved from: <http://ukrsugar.com/uk/post/pusk-cukrovih-zavodiv-20162017-mr-onovleno> [In Ukrainian].
13. Sychevskiy, M.P. & Yuzefovych, A.E. (2014). Rozvytok kharchovoi promyslovosti: aktsenty derzhavnoi polityky [The development of the food industry: the emphasis on state policy]. *Еkonomika APK*, 7, pp. 46-52 [In Ukrainian].
14. Strashynska, L.V. (2008). *Stratehiia rozvytku prodovolchoho rynku v Ukraini: monografiia [Strategy of food market development in Ukraine: monograph]*. Kyiv: Profi [In Ukrainian].

15. Tunitska, Yu.M. (2017). Osoblyvosti eksportu produktiv vitchyznianoï kharchovoi promyslovosti do YeS [Features of export of products of the domestic food industry to the EU]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 11, pp. 35-41 [In Ukrainian].

16. Artemiev, O. (2013). Tsiu kulturu vsiudy vprovadzhuut [This culture is being introduced everywhere]. *Finance.ua*. Retrieved from: <https://news.finance.ua/en/news/-/310830/tsiu-kulturu-vsyudy-vprovadzhuut> [In Ukrainian].

17. Merten-Lentz, K. (2017). Legislative reform in Ukraine and its implications for EU food industry. *Keller and Heckmann LLP*. Retrieved from: <https://www.khlaw.com/Legislative-reform-in-Ukraine-and-its-implications-for-EU-food-industry> [In English].

18. Paskhaver, B.Y. (2018). Food self-providing of the population of Ukraine. *Ekonomika APK*, 1, p. 5 [In English].

19. The end of the sugar production quotas in the EU. (2017). *European Commission*. Retrieved from: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-17-3488_en.htm [In English].

20. Trade representative. Generalized system of preferences. (2017). *The Office of the U.S.* Retrieved from: <https://ustr.gov/issue-areas/trade-development/preferenceprograms/generalized-system-preference-gsp> [In English].

Khrypiuk V.I. The food industry of Ukraine: retrospective analysis and modern problems of development

The purpose of the article is to conduct a retrospective survey of development and analysis of conditions of Ukrainian food industry, and to research the depth of formation of the state regulation paradigm and the evolutionary-transformational changes.

Research methods. Such scientific methods have been used in the research process: abstract and logical (for systematization of apparent theoretical materials); empirical (for comprehensive assessment of the current state of the food industry development); statistical-economic (to identify the tendencies of structural and economic changes in food production); comparison (in context of change of the state regulation paradigm and its influence on development of the food industry branches); synthesis (for combination of socio-economic processes and formation of stages of the food industry development).

Research results. In the course of the study a typology has been carried out, regarding the periods of development and state regulation of the food production in Ukraine under critical conditions, during market transformations, integration processes, and under modern conditions as well. An estimation of the qualitative and quantitative indicators of the food industry has been carried out. The main problems, caused by negative political and socio-economic processes, and global challenges of economic reality, have been revealed, and development prospects of the food industry in context of European integration have been determined.

Elements of scientific novelty. On basis of the research and the previous scientific attainment of scholars in economics, an approximate division of the branches of food industry production into three units has been offered: conditionally active, conditionally passive, and those containing stimulation traits, which as a result of continuous transformation processes are characterized by diverse and multisectoral activities that influence on it in various stages of a lifecycle.

Practical significance. From a practical point of view, the research can be a basis for further scientific discourse regarding alternative variants for increasing an efficiency of state regulation of Ukrainian food industry development, both in general and its separate branches (sub-sectors). Figs.: 1. Refs.: 20.

Keywords: industry; state regulation; export; food safety; food; food industry.

Khrypiuk Viktoriia Ivanivna - post graduate student of the department of economics and law, National University of Food Technologies (68, Volodymyrska st., Kyiv)
E-mail: viktorija2511@ukr.net

Хрипьюк В.И. Пищевая промышленность Украины: ретроспективный анализ и современные проблемы развития

Цель статьи - осуществить ретроспективный обзор развития и анализ современного состояния пищевой промышленности Украины, исследовать углублённость формирования парадигмы ее государственного регулирования и эволюционно-трансформационные изменения.

Методика исследования. В процессе исследования использованы методы: абстрактно-логический (при систематизации имеющегося теоретического материала); эмпирический (комплексная оценка современного состояния развития пищевой промышленности); статистико-экономический (выявление тенденций структурных и динамических изменений пищевого производства); сравнения (использован в контексте изменения парадигмы государственного регулирования и ее влияния на развитие отраслей пищевой промышленности); синтеза (для рассмотрения в единстве социально-экономических процессов и этапов развития пищевой промышленности).

Результаты исследования. Проведена типологизация периодов развития и государственного регулирования производства продуктов питания в Украине в условиях кризисных явлений, рыночных трансформаций, евроинтеграционных процессов и современных реалиях; осуществлена оценка качественных и количественных показателей деятельности отраслей пищевой промышленности; выявлено основные проблемы, обусловленные негативными политическими, социально-экономическими и глобальными нынешними экономическими процессами, рассмотрены перспективы развития пищевой промышленности в контексте евроинтеграции.

Элементы научной новизны. На основе проведенного исследования и научных достижений учёных-экономистов предложено условное разделение отраслей, производств пищевой промышленности на три блока: условно активные, условно пассивные и содержащие стимулирующие признаки, которые в результате длительных трансформационных процессов характеризуются разноплановой и разновекторной деятельностью, влияющей на пребывание их ныне на различных стадиях жизненного цикла.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть основой дальнейших научных обоснований возможных вариантов повышения эффективности государственного регулирования развития пищевой промышленности Украины в целом и отдельных ее отраслей (подотраслей). Илл.: 1 Библиогр.: 20.